

שָׁבֶת, שִׁבְתָּא, שִׁבְתָּנָא

א

במדרש על הכתוב "ונח מצא חן בעיני ה'" (בראשית ו, ח) מובאת "פתיחה" משמו של ר' סימון:

ר' סימון פתח: "כה אמר ה' כאשר ימצא התירוש באשכול ואמר אל תשחיתו כי ברכה בו".
מעשה בחסיד אחד, שיצא לכרמו בשבת¹ וראה עוללה אחת ובירך עליה.
אמר: כדאי היא העוללה הזו שנברך עליה. כך: "כה אמר ה' כאשר ימצא התירוש באשכול" וגו'.²

כמקובל בפתיחות במדרש, הדרשן מחבר כתוב רחוק (ישעיהו סה, ח) אל הכתוב שבראש הפרשה הנדרשת. נקודות החיבור במקרה שלפנינו הן הפעלים מצא ושחת, המופיעים בשני המקומות.³ התמונה המצוירת בשני המקראות דומה: הדבר ש"נמצא" ניצול מן ההשחתה. בכתוב שבישעיהו מתוארת תמונה מן הבציר: בתוך אשכול פגום,⁴ אשר הוצר עמד להשחיתו, נתגלה⁵ פתאום גרגר טוב,⁶

- * אני מודה לפרופ' משה בראשר, שקרא את המאמר והעיר לי הערות חשובות.
1. חיבת בשבת חסרה בכתב-יד לונדון, אבל מופיעה בצורה זו או אחרת בכל שאר העדויות. בכתב-יד וטיקן 30: ושוכת; בקטע גניזה (ENA 1627): ושבת (לפי מ' טוקלוף, קטעי בראשית רבה מן הגניזה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 121). עדויות נוספות ראה במהדורות תיאודור-אלבק (י' תיאודור וחי' אלבק, מדרש בראשית רבה, ירושלים תשכ"ה), עמ' 268.
  2. בראשית רבה, כט, ב (בנוסח הדפוסים); מהדורת תיאודור-אלבק, שם.
  3. הפועל שחת בא פעמים רבות בנטיית שונות בפתיחה לפרשת המבול בראשית ו: פטוקים יא, יב (2x), יג, יז.
  4. כפי שהדבר למד מעניינו; לפשוטו של מקרא אין צורך בפירושו של רש"י, הדורש אשכול = משוכל (רש"י עצמו מעיר על כך).
  5. כך מתחייב מן התיאור הסיפורי שבכתוב, וכמשמעו העיקרי של הפועל מצא בלשון המקרא.
  6. משמעה היסודי של תירוש הוא ענבים בגרגיהם, ולא מיץ ענבים או יין, כפי שבירתי במקום אחר יחד עם מ' וייצמן (ראה "Tiroš Wine or Grape?", S. Naeh and M. P. Weitzman, *Vetus Testamentum* XLIV [1994] pp. 115-120), זהו משמעה

הפרשן למלא את החסר בִּיתר. אף על פי שניסיון כזה נראה במבט ראשון חסר תוחלת, דומני שיש לדברים שיוצעו להלן על מה שיסמוכו, ומכוחם נזכה גם להעשיר את מילון השפה העברית במשמעות חדשה שלא הוכרה עד כה.

ב

בכרך קודם של "מחקרים בלשון" הצביע ד' רוזנטל¹³ על כפילות של נוסח המופיעה בעדויות שונות של הבבלי לתענית ו ע"ב. הפירוש שהתלמוד מציע למאמר סתום של רב חסדא (שהוא מעין סימן, או "תחזית", של מזג האוויר) מופיע בשני לשונות. ברפוסים וברוב כתבי־היד "דלא שקיל שודפנא", אבל בכתב־היד התימני¹⁴ ובפירוש רבנו חננאל אנו קוראים שיבתנא במקום שודפנא.¹⁵ רוזנטל, בשם אביו הרא"ש רוזנטל, מציע לגזור את שיבתנא מן השורש שו"ב המשמש בסורית במשמע חום, חורב, שידפון או רוח קדים. שורש זה מתועד היטב בסורית (וגם במנדאית) בצורות שונות, שמניות ופועליות, המשמשות בפשיטתא כמעט בכל מקום כתרגום לתיבות העבריות הנזכרות.¹⁶ הצורה התלמודית שיבתנא והצורות הסוריות הנזכרות דומות אפוא מבחינת המשמעות, וגם המבנה העיצורי שלהן דומה, אבל אין הוא זהה, ואי אפשר לגזור אותן זו מזו. קשה לקבל את הצעתו של רוזנטל,¹⁷ הטוען שצורת שיבתנא היא מעשה כלאיים מן שובנא ושובתא (צורת הנקבה של שובא) הסוריות, או שהיא הרחבה שלהן. שיבתנא שקולה במשקל הארמי המקביל למשקל קיטלון העברי, ומשקלה מעיד עליה ששורשה הוא שב"ת ולא שו"ב. בשיבתנא, המבוססת יפה במסורות חשובות של נוסח הבבלי, יש אפוא משום עדות שהשורש שב"ת בארמית של הבבלי נושא גם את המשמעות הנרדפת לשד"ף (ולשו"ב הסורי). משמעות זו היא המופיעה, לדעתי, בקטע המדרש מבראשית רבה שנדון לעיל.

את הסיפור שבמדרש יש לקרוא אפוא כך: "מעשה בחסיד אחד שיצא לכרמו בַּשְּׁבֶת¹⁸ וראה עוללה אחת וברך עליה". החסיד יצא לכרמו בשעת השְׁבֶת, וגילה שהוא נשדף ונתכלה לגמרי. כשמצא בו עוללה אחת שנשתיירה שמח עליה שמחה גדולה וברך עליה. הברכה שברך החסיד אינה ברכת "בורא פרי העץ" על אכילת

13. ד' רוזנטל, "ערכים נוספים למילון התלמודי (ב)", מחקרים בלשון ה-ו, ירושלים תשנ"ב, עמ' 352-351.

14. ירושלים, יד הרב הרצוג.

15. פרטי עדויות הנוסח ראה אצל רוזנטל (הערה 13 לעיל), הערות 17-21.

16. ראה דוגמותיו של רוזנטל, שם, עמ' 352.

17. שם, הערה 26.

18. יש לדרון על הצורה ושובת שבכתב־יד וטיקן 30. עם וי"ו החיבור בראשה, מעמדה התחבירי של התיבה במשפט שלפנינו מעיד עליה שצורה פועלית היא. כיוון שאין להניח צורת עבר מבנין

העוללה, שהרי בכך אין כל חידוש. מסתבר שהכוונה לברכה מעין זו הנזכרת בירושלמי: "מי שראה תאינה בַּפּוֹרְתָ שְׁמָא אִינוּ צָרִיךְ לְהִזְכִּיר זְמַן?"¹⁹ כלומר, ברכת "שהחיינו" (או דומה לה) על היבול החדש (או על אכילת הפרי הראשון של היבול החדש). מעשה זה הוא בגדר מידת חסידות גמורה, שכן בשביל החסיד כל מה שיעניק לו הקב"ה, אם מעט ואם הרבה, הוא חסד שיש להודות ולברך עליו. סיפור זה שמביא ר' סימון הוא אפוא תרגום ופירוש של הכתוב "כאשר יִמְצָא הַתִּירוֹשׁ בְּאֶשְׁכוֹל" וכו',²⁰ והוא מתאים היטב לנמשל: הקב"ה יצא לכרמו וראה את הארץ "והנה גשחתה כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ" (בראשית ו, יב), אבל מצא בו עוללה אחת, את נוח ש"מצא חן בעיני ה'". סיפור זה מודד את נוח במידה שבה הוא נמדד בכל אותה פרשה במדרש:²¹ כשלעצמו לא היה בו ערך רב - אין הוא שווה יותר מעוללה - אבל כאשר הכרם כולו גשחת כדאי לברך גם על העוללה הזו.²²

פועל, האפשרות המסתברת היא שצורת פועל כאן, בגיוון של התנועה לפני הבי"ת השפחית, תופעה המתועדת היטב במבנים פונטיים דומים לזה של התיבה הנדונה כאן. ראה דבריו של ז' בן-חיים בהקדמה למילון ההיסטורי ללשון העברית של האקדמיה ללשון העברית, ספר המקורות, ירושלים תשל"ל, עמ' 10, הערה 9, וספרות נוספת שם; מ' בראשור, "עיונים ראשונים בלשון חכמים המשתקפת בכתבי-יד רומי 32 לספרי במדבר", תעודה ג (תשמ"ג), עמ' 149-151, וספרות נוספת שם. שיעור המשפט הוא אפוא "מעשה בחסיד אחד, שיצא לכרמו ו[כרמו] שיבת". הפועל מופיע כאן בהוראה של שינוי מצב (ראה ח' ליון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 160-164). החידוש בנוסח זה כפול: מלבד הערך המחודש של שב"ת הוא מעיד גם על גזירה פועלית. כדי שלא להסתכן בספקי ספיקות העדפתי לבסס את הדין הלקסיקלי על הנוסח שבשבת, המתעד את השם המקביל לשיבְתָנָא הארמית (והמופיע גם במקרא, כפי שיתברר להלן).

19. ירושלמי פסחים י, ה (לו ע"ד); השווה בבלי עירובין מ ע"ב.
20. ואפשר שר' סימון דורש את באשכול מלשון שכול וחורבן (כמו שהציע רש"י בפירושו לכתוב).
21. עיין בשאר מאמריו של ר' סימון בפרשתנו.
22. אין ספק בעיניי שציוור זה מושפע מן הדימוי המפורש במיכה ז, א: "אללי לי, כי הייתי כאספי קיץ, כעללת בציר; אין אשכול לאכול, בכורה אותה נפשי. אבד חסיד מן הארץ וישר באדם אין". עוד יש להעיר, כי לפי הפירוש המשתמע מן הסיפור, "אל תשחיתוהו" בכתוב בישעיהו מוסב על התירוש ולא על האשכול כולו, שהוא כבר מושחת ממילא. זהו גם הפירוש המשתקף בחזון עזרא (עזרא הרביעי), טו(ז), כ-כב, שיש בו רמזים גם לסיפור המבול ולהצלת נוח וגם לפסוק בישעיהו סה, ח. אבל אפשר גם - ואולי אפילו עדיף - לפרש את "אל תשחיתוהו" כמוסב על האשכול, ומשמעו אל תשחית את האשכול, כיוון שיש בו ברכה. פירוש כזה מקנה חשיבות יתרה לעוללה, שבוכותה ניצל האשכול כולו (בדרך זו הולך אפרהט, ב"תחיתא דטוטיאתא" [ראה W. Wright, (ed.), *The Homilies of Aphaates the Persian Sage*, Edinburgh 1869, עמ' תמו-תקח, ובעיקר עמ' תסב]). כיוון שהכתוב משתמע לשני פנים אלה טורה ר' סימון ומביא את הסיפור על החסיד והעוללה, כדי להדגיש את הכיוון הפרשני שהוא הולך בו.

ג

השידפון הוא, כידוע, מן המכות הקשות ביותר. הוא נזכר במקרא בקלות ובשאר תיאורי האסונות החמורים,²³ וגם במשנה ובתלמוד. שמות שונים ניתנו לו בשפות שונות: שודפנא ושובא או שובנא בארמית לניביה, ἀνεμοφθορία ביוונית התרגום,²⁴ ובלטינית uredo או robigo. קדמונינו כרכו יחד את מחלת ה"שידפון" (הנוכרת תמיד יחד עם ה"ירקון") ואת מכת החום שגורמת הרוח המזרחית; כך עולה מן התיאורים המקראיים של השיבולים והגפנים שדופות הקדים,²⁵ וביתר בירור מן שובא הסורית על מגוון משמעה. מן הסתם לא הבדילו בין השתיים, וראו גם במחלת השידפון תוצאה של מזג אוויר קטלני. גם ἀνεμοφθορία משקפת את השפעתה המזיקה של הרוח (המזרחית?).²⁶ התיבה הרומית uredo בנויה על שורש שמשמעו שרפה. פליניוס²⁷ מעיד, שלדעת רוב בני האדם השידפון נגרם כתוצאה מחום קיצוני.²⁸ למעשה המחלות המסומנות בשמות אלה הן מחלות בקטריאליות, שגורמים להן סוגים שונים של פטריות. תפוצתם ושרידותם של נבגי הפטריות אכן תלויות בתנאי מזג האוויר, בעיקר בחום ובלחות, ולכן סברו שהם הגורמים למחלה. הסברה שהחום הקיצוני הוא הגורם למחלה מקורה, כנראה, ברושם שמותירה המחלה על הצמת, הנראה מיובש כאילו הוא

23. דברים כח, כב; מלכים א ח, לו (=דברי הימים ב ו, כח); עמוס ד, ט; חגי ב, יו.
 24. כלומר, מכת רוח; ראה את הפירוט בקונקורדנציה של האין' ונדפת' (E. Hatch and H. A. Redpath, *A Concordance to the Septuagint*, Graz 1954, p. 87). התיבה נדירה ביותר וכמעט שאיננה מופיעה שלא בזיקה למקראות הללו ולתרגומם (היא מופיעה עוד אצל פילון, בהתייחסות למקורות המקראיים, וגם בשתי כתובות מארה מחלקים [ראה הערה 46 להלן], המצטטות את תרגום השבעים לדברים כח), אבל היא נמצאת לפחות במקום אחד שלא בהקשר המקראי - בחוזה חכירה מראשית המאה הראשונה לפנה"ס, הקובע שבמקרה של ἀνεμοφθορία יקבלו השכירים פיצוי (ראה M. Gronewald et al. [eds.] *Kölner Papyri IV* [= *Pap. Colon. VII*, 6], Opladen 1987, No. 257, 14 תנאי החכירה במשנה: "המקבל שדה מחברו ואכלה חגב או נשרפה - [...] מנכה לו מן חבורו" (בבא מציעא ט, ו), וחוק דומה בדיגסטו של יוסטיניאן, על שדה חכורה שלקו יזתיה בשידפון (לפי 19, p. 19 *Digest XIX,2 Locati Conducti*, Cambridge 1932, C. H. Monro).
 אני מודה לד"ר ח' כותן על עזרתה באיתור המקורות הללו.
 25. בראשית מא, פטוקים ו, כג, כז; יחזקאל יו, א-י; שם יט, י-יד.
 26. לעומתה ἀσποβλησία, ככינוי כללי למכות של מזג האוויר אצל תיאופראסטוס (*Historia Plantarum*, VI,14,2;7), משקפת סברה התולה את ההשפעה המזיקה בגרמי השמים.
 27. *Naturalis Historiae*, 18,275.
 28. הוא עצמו חולק על סברה זו, וטוען כי השידפון נגרם בעיקר בעטיו של הירח המלא (הוא תלה את המכה בתום הירח! [השווה: אריסטו, 680a,33 *De Partibus Animalum*]) בצירוף תנאים של מזג אוויר שקט ולח בלילה.

שרוף ומפוחם.²⁹ מסתבר שהקדמונים לא הבחינו בין סוגים שונים של המחלה, שכולם באמת דומים זה לזה, וכללו את כולם בשם אחד.³⁰ מן התיאור במדרש עולה, כי סמוך לבציר עלול השידפון, או השבת, להכות את הכרם באופן פתאומי ולהשחית אותו כליל בלילה אחד. פליניוס קובע גם הוא שבסוף הקיץ יש זמן שהוא קריטי לגפנים, ובו הן עלולות ללקות בשידפון באופן לא צפוי ולהישחת כליל.³¹ תיאור זה מתאים גם למחלה הבקטריאלית המתפתחת דרך מספר דורות של פטריות בקצב התרבות לוגריתמי. נוקם של הדורות הראשונים אינו מורגש כמעט, אבל הדור הרביעי או החמישי ממת את הצמח בבת אחת.³² אפשר שלתופעה הנזכרת כאן מכוונים גם הביטויים "כרם שחרב"³³ ו"ערים שחרב"³⁴, ולפי דרכנו נפרשם מלשון חורב ושידפון.

ד

הבחנה זו במשמעותה של תיבת שבת עשויה להבהיר יפה מקרא קשה אחד. השירה המפעימה של "דברי דוד האחרונים" (שמואל ב כג, א-ז), שהעסיקה את כל מפרשי המקרא, קדמונים כחדשים,³⁵ נחתמת בשני פסוקים קשים (שם, ו-ז):

ובליעל כקוץ מגד כלהם
 כי לא ביד יקחו
 ואיש יגע בהם ימלא ברזל ועץ חנית
 ובאש שרוף ישרפו בַּשָּׁבֶת

לא נעסוק כאן בכל הבעיות הכרוכות בפסוקים הללו, ונתרכז במילה האחרונה: בשבת. הקשר בינה לבין המילים שלפניה אינו ברור כלל, ולכן יש מן הפרשנים

29. ראה את תיאורו של פליניוס (הערה 27 לעיל), פסקה 272. יש להעיר, כי חכמינו ידעו שהשידפון הוא "מכה מהלכת", כלומר מחלה מידבקת, ומעשה ש"גורו תענית על שנראה כמלא פי תנור שידפון באשקלון" (תענית ג, ה-ו).

30. על המחלות הפטרייתיות המתקיימות גם את הגפנים ראה אנציקלופדיה לחקלאות, כרך ג, רמת-גן 1976, עמ' 663-672. תמצית של השקפת הקדמונים על מחלות אלה ראה אצל R. Billiard, *L'agriculture dans L'antiquité d'après les Géorgiques de Virgil*, Paris 1928, pp. 119 ff (מצוטט בקיצור אצל Plin L'ancien: *Histoire Naturelle*, xviii, ed. H. Le Bonniec, (Paris 1972, pp. 290-291).

31. פליניוס (הערה 27 לעיל), פסקות 272, 278.

32. אנציקלופדיה לחקלאות (הערה 30 לעיל), עמ' 669.

33. כלאיים ד, א; ה, א; תוספתא כלאיים ג, א (מהדורת ליברמן, עמ' 213).

34. כלאיים ו, ו; תוספתא כלאיים ד, ח (מהדורת ליברמן, עמ' 219).

35. רשימה חלקית של פרשנים אחרונים אפשר למצוא אצל R. J. Tournay, "Les Dernières

החדשים שגזרו עליה תיקון או מחיקה,³⁶ ויש מהם שהסתפקו בהצעת קריאה חדשה.³⁷ הפרשנים המסורתיים, ועמם חלק מן החדשים, מתאמצים לפרש את המילה כצורתה בהקשרה לפי אחד מגוני המשמעות הידועים העשויים להתלוות אליה. יש הרואים את התיבה כצורת מקור מן השורש יש"ב, ומפרשים: יישרפו בשבתם, על מקומם.³⁸ ויש הגוזרים אותה מן השורש שב"ת, ומפרשים מלשון השבתה - יישרפו עד גמירא³⁹ - או מלשון שבייתה ומנוחה.⁴⁰ הצד השווה בכל

- Paroles de David", *Revue Biblique* 88 (1891), p. 481, n. 1. יש שפתרו את הקשיים הפרשניים והדקדוקיים הרבים בשירה זו בהשערה שמוצאה מן הממלכה הצפונית, ראה G. A. Rendsburg, "Additional Notes on 'The Last Words of David' (2 Sam. 23,1-7)", *Biblica* 69 (1988), pp. 113-121; 70 (1989), pp. 403-408
36. השבעים מתרגמים $\alpha\iota\sigma\chi\lambda\upsilon\tau\eta\varsigma$, כאילו המקור העברי הוא "בְּבִשְׁת"; לכאורה יש כאן עדות לנוסח עברי שונה מנוסח המסורה שבידינו, אבל אפשר שכל עיקרו של נוסח זה - בטקסט העברי או בתרגום עצמו - אינו אלא תיקון פרשני ללשון הקשה שבנוסח המסורה; ומכל מקום, אנו בנוסח המסורה עסיקין כאן, וולהאון (*J. Wellhausen, Der Text der Bücher Samuelis*, Göttingen 1871, p. 212) הצביע על הדמיון בין הצורה שבנוסח השבעים לבין הצעת התיקון שלו לפסוק ח ("איש בשת" במקום "ישב בשבת"), ורמו לאפשרות שתיבה זו מקורה בהעתק שוליים לפסוק הבא. בדרך זו הולך גם דרייבר (*S. R. Driver, Notes on the Hebrew Text of the Book of Samuel*, Oxford 1913, p. 361) ובעקבותיו הולכים רוב הפרשנים החדשים. תיקון אחר הציע פרוקש (*O. Procksch, Die letzten Worte Davids, 2. Sam. 23,1-7*, *Alttestamentliche Studien* [R. Kittel *Festschrift*], Leipzig 1913, p. 122) שלדעתו "בשבת" היא שיבוש של "בשלהבת".
37. ראה *M. Dahood, "Hebrew-Ugaritic Lexicography"*, *Biblica* 53 (1972), p. 403. שהציע לקרוא "בְּשֶׁבֶת" ולפרשה כתואר הפועל, עם כ"י"ח במשמע השולל (המתועד באוגריתית): "בלא שבת, ללא הפסק"; אין בדבריו ביסוס ממשי של הצעה זו. יש להעיר עוד על ארליך (*A. B. Ehrlich, Randglossen zur Hebräischen Bibel*, III, Leipzig (1910), p. 341), המציע לקרוא "בְּשֶׁבֶת", ומפרש: יישרפו אפילו בְּשֶׁבֶת, יש להשמיד את הרשעים אפילו אם הדבר כרוך בחילול שבת. מובן שהתחכמות הלכתית כזו (ארליך מפנה לבבלי, פסחים מט ע"ב וגיטין ח ע"ב) אינה עשויה להתקבל בלשון הכתוב.
38. כך רד"ק ואחריו אחרים. ומן החדשים, *P. K. McCarter, II Samuel (Anchor Bible)*, Garden City 1984, p. 479. גם התרגום למקום מפרש מלשון ישיבה, באופן אגדי, כדרכו בדברי שירה: "שבת" הוא מושב בית דין של מעלה, ובו יידונו הרשעים לעתיד לבוא ויצא דינם לשרפה (השווה גם סדר אליהו רבה פ"ג [מהדורת מ' איש-שלום, וינה תרס"ג, עמ' 14]; אף הוא מחבר את "בשבת" שבפסוק ז עם "ישב בשבת" שבפסוק ח [שם, עמ' 15]).
39. כך מתורגם בוולגטה: *ad nihilum*; וכמו כן כמה מן המסורתיים (למשל ר' יונה בן-גנאה בספר השורשים [מהדורת באכר, ברלין תרנ"ו, עמ' 496]: "בכליין חרוץ עד שלא ישאר להם זכר"; ראה גם רלב"ג, המפרש את לשון שבייתה בגוון שונה) ומן החדשים. לקבוצה זו שייך גם פירושו של דה-בוואר (*P. A. H. De Boer, "Texte et Traduction des Paroles Attribuées a David en 2 Samuel 23,7"*, *Suppléments to Vetus Testamentum* 4 [1956], p. 55).
40. הפשיטתא שם ("יידקין בנורא לניחחא") מפרש, כנראה, ששרפתם של הרשעים היא מנוחה והנייה לעולם (שכן קשה לפרש שהרשעים עצמם הולכים למנוחה).

הפירושים שמירי דוחק לא יצאו. אי-הנחת בפירושים הקיימים היא שהולידה פירושים חדשים שונים ומשונים, והיא המביאה גם אותי לנסות ולהציע אפשרות חדשה.

דומני כי גם כאן אנו פוגשים את השבת, המוכרת מן המדרש. כפי שראינו, השבת והשידפון, המשחיתים את התבואה ואת הכרם, קשורים בתודעת הקדמונים בחום כבד, ברוח קדים יוקדת ושורפת. אין כל קושי לפרש את בשבת שבדברי דוד האחרונים באופן דומה: הקוצים יישרפו בחום הקיץ, עם השרב ורוחות החורב הלוהטות. כידוע לכל מי שחי באזורנו, שרפות קוצים בימי שרב הן מחזה שכיח ביותר. פירוש כזה מעניק פשר הולם לכל ההקשר: כנגד "ברית עולם" שיש לו עם האל (פסוק ה) מתאר המשורר את בני הבליעל כקוצים שאי-אפשר ליקרב אליהם בידיים ("כי לא ביד יקחו"), והם מתקיפים את מי שמנסה לגעת בהם בחניתות קוציהם ("ואיש יגע בהם ימלא ברזל ועץ חנית"); אבל סופם הטבעי קרוב, והוא נגזר עליהם מעצם מהותם החולפת: כמו כל הקוצים הם יישרפו מאליהם בחרבונני הקיץ - "ובאש שרף ישרפו בשבת". דימוי זה של הרשע, שהוא משגשג מהר אבל כלה מאליו באותה מהירות, כנגד הצמיחה האטית, הקבועה והמיוסדת של הצדיק, הוא אחד מן הפתרונות המקראיים לבעיית הצלחת הרשעים.⁴¹

במקורות הקדומים יש זהות או חפיפה מסוימת בין המחלות המכות את הצמחים לאלה הפוקדות את האדם, שהרי הבריאה כולה סובלת מאותם היסודות. הצמד שידפון וירקון בא במקרא בדרך כלל בסמיכות לארבה⁴² או לברד,⁴³ ולכן יש לראותו כמציין מכות של תבואה. אבל בפרשת הקללה שבדברים (כת, כב) קשה להבחין בין המכות השונות: "יככה ה' בשחפת ובקדחת ובדלקת ובחרחר ובחרב ובשדפון ובירקון". סביר שהחרב הנזכרת כאן אינה חרב מלחמה, שאינה מעניין הכתוב (עניינה בא בהמשך הפרשה, בפסוק כה), אלא היא מכה של חום, מלשון חורב ויובש, כאחיותיה הנזכרות לפניו;⁴⁴ אפשר אפוא שגם שידפון וירקון הם מעניין זה, והם מציינים מחלות הפוגעות באדם.⁴⁵ במשמעות כפולה כזו

41. השווה, למשל, תהילים צב, ח: "בפרח רשעים כמו עשב [...] להשמדם עדי עד", לעומת פריחתו האטית, אבל המיוסדת היטב, של הצדיק (שם, יג-טו); דימוי הרשעים לאש קוצים חוזר גם בתהילים קיח, יב.

42. מלכים ב ח, לו (=דברי הימים ב ו, כח); עמוס ד, ט.

43. חגי ב, יז.

44. אבן-עזרא: "בחרב - מגזרת חורב". ראה גם לשון התרגום שמביא הערוך ל"ובגרב ובחרס" (דברים כת, כז): "בחרב ובחרסונא" (ערך "חרב" ד [ערוך השלם, ג, עמ' תפ"ו]).

45. ראה י' לייבוויץ' וי"ש ליכט, אנציקלופדיה מקראית, כרך ד, ירושלים תשכ"ד, עמ' 795. סמיכותם של שידפון וירקון אל הארבה והברד בכתובים הנזכרים בהערות 42 ו-43 לעיל מזכירה את סמיכות השחין אל הברד והארבה בעשרת מכות מצרים. השחין, כמשמעו, הוא מין

משמשות גם $\acute{\alpha}\nu\epsilon\mu\phi\theta\omicron\rho\acute{\iota}\alpha$ ⁴⁶ וגם שובא הארמית,⁴⁷ הבאות בדרך כלל תמורת שידפון. אפשר שגם השיבין, הבאים בהשבעות הארמיות בין שאר רוחות רעות, פגעים ומרעין בישין,⁴⁸ הם אחיהן הדמוניים של רוחות השובא, שכן הקדמונים לא הבחינו בין הרוח הנושבת לבין הרוח הדמונית, וכמאה עדים מעיד על כך שיתוף השם רוח.⁴⁹

דומה שגם במשמעות זו אפשר למצוא צורה מן השורש שב"ת: כוונתי לשיבתא, הנוכרת בתלמוד בכמה מקומות.⁵⁰ וכך מתוארת המחלה הזו בתשובה של גאון: "רוח רעה שאוחזת התינוקות בצואר במפרקת בגידים שאחורי הצואר ומייבשת אותם מתנוונה והולך עד שימות".⁵¹ דומני שעל פי כל מה שנזכר עד כאן לא קשה לראות את השיבתא כאותה רוח של שידפון, "שבת", המכה את היבולים, שורפת את הקוצים ופוגעת גם באדם.⁵²

- מחלת חום ויובש של העור, בדומה למחלות החום הנוכרות בדברים כח, כב יחד עם השידפון. כך אנו מוצאים את השובא בין הארבה והברד לבין השחין אצל יוחנן מאפסוס: "וכל איכא דנהוא קמצא או ברדא או שובא או כאבא דשוחא..." (John of Ephesus, *Lives of the Eastern Saints*, ed. E. V. Brooks, *Patrologia Orientalia* 17, I, Paris 1923, p. 118).
46. בפפירוס הנוכר לעיל (הערה 24) באה המילה במוכח של מכת תבואה, ובמשמעות של נגע ומחלה של האדם אנו מוצאים אותה במסורת תרגומית, המציעה אותה כתרגום ל"שחפת" או ל"קדחת" בויקרא כו, טז (ראה) F. Field, *Origenes Hexaplorum*, I, 1, Oxford 1871, p. 215), וכיצא בזה בשתי כתובות מארה מחלקים (*Inscriptionen Insularum Maris Aegaei*, I, ed. F. H. von Gaertringen [= IG 12], Berlin 1895, No. 955, p. 131; No. 1179, p. 118), שרשימות הפגעים בהן מבוססות על תרגום השבעים לדברים כח, והן מצרפות יחד את הפגעים שבפסוק כב עם אלה שבפסוק כח.
47. במנדאית משמשת שובא במשמע של מחלת חום, דלקת האוזות בראש ובגב (לפי E. S. Drower and R. Macuch, *A Mandaic Dictionary*, Oxford 1963, s.v. *šuba* 3, p. 453).
48. ראה J. A. Montgomery, *Aramaic Incantation Texts from Nippur*, Philadelphia 1913, No. 15, l. 6, p. 185: "רוחין ושיקין ושובשין וירורין ופגעין ושיבין וחרשין בישין..."
49. על התפיסה הדמונית של השידפון אצל הרומאים ראה G. Wissowa, *Paulys Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, II, 1, Stuttgart 1914, s.v. *robigalia*, pp. 949-950.
50. יומא עז ע"ב (=חולין קז ע"ב); תענית כ ע"ב.
51. מובאת בערוך, ערך "שבתא"; ערוך השלם, כרך ח, עמ' כד. א' מציא מזהה את המחלה הזו עם דלקת קרום המוח (א' מציא, מחלת השבתא או דלקת קרום המוח, ירושלים 1911). הוא גוזר את שם המחלה מן השורש שב"ת, במוכח של "השבתת החיים הרגילים וביטולם".
52. ליברמן (תוספתא כפשוטה, יומא, ניריורק תשכ"ב, עמ' 813, הערה 17) מזהה את השיבתא עם השיבין הנוכרים בהשבעות (הערה 48 לעיל); הוא רואה בה, מן הסתם, צורת נקבה של שיבא. אך לפי מה שהעלינו כאן, אין צורך בזיהוי אטימולוגי זה.

ה

אם הדברים המוצעים כאן מתקבלים על הלב, הרי שיש בהם משום תרומת מה לתיאור המילוני של לשון המקרא והמדרש, וגם דוגמה נוספת לתיבה מקראית נדירה המתפרשת על פי שימוש המילים בלשון חז"ל.⁵³ הניתוח הלשוני והפרשני של המקורות שנדונו כאן ותיאור רקעם הראלי מלמדים, שיש להוסיף משמעות חדשה למגוון המשמעויות המובעות על ידי מילים מן השורש שב"ת, משמעות הקובעת לעצמה ערך משלה במילון העברי: שָׁבֶת = "שירפון, מכת חום". וכדאי היא העוללה הזו שנברך עליה.

53. מגמה פרשנית שהחל בה באופן מסודר כבר רס"ג בחיבורו "שבעים מלים בודדות".

